

Forfatter: Grundtvig, N. F. S.

Titel: Mit Frisprog og 'de saarede Hjerter'

Citation: Grundtvig, N. F. S.: "Mit Frisprog og 'de saarede Hjerter'", i Grundtvig, N. F. S.: *Grundtvigs værker*, Faculty of Arts, Aarhus University. Onlineudgave fra Grundtvigs Værker: https://tekster.kb.dk/text/gv-1840_684-txt-root.pdf (tilgået 25. april 2024)

Anvendt udgave: Grundtvigs værker

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. Du kan kopiere, ændre, distribuere og fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk dog altid at kreditere ophavsmanden.

[Læs CC0-erklæringen](#)

Mit Frisprog og "de saarede Hjerter".

I veed, at Hedningernes Fyrster beherske, og de Store overvælde dem, men *saaledes* maa det *ikke* være med *Eder*, men hvem der vil være *Stor* blandt *Eder*, skal være *Eders Tjener*, og hvem der vil være den *Ypperste* blandt *Eder*, skal være *Eders Træl*.

Mathæi XX.

I *Berlings-Avisen* (N. 260) har jeg med Forundring seet, at 131, skriver eet hundrede og een og tredive, Præster, ovre fra Jylland, har fundet det passende at gjøre Alle vitterligt, ikke blot, at de ved Biskop Mynsters "Udkast til forandret Ritual og Alterbog" har følt sig grebne af den samme *Dybhedens, Klarhedens, Sandhedens* christelige Aand, der saa ofte har tiltalt dem fra hans Prædikestol og Opbyggelsesskrifter; men ogsaa, at de ikke uden "*saaret Følelse*" kunde læse "navnligen Grundtvigs Frisprog." Saamange Præster paa een Plet skulde, synes mig, dog vide, at naar man *offenlig* vil bedømme to Bøger, der staae i en saadan Modsætning til hinanden, som Biskop Mynsters Forslag til en "*Forordnet*" Alterbog og til et *ufravigeligt* Kirke-Ritual, og mit "*Frisprog*," da er det meget ubetimeligt at tale om sine *Følelser*, som man selv paa Prædikestolen kun skal tale *efter* og *ei* tale om, og at naar 131 Præster ei kan eller vil sige andet om "Grundtvigs Frisprog" end at det har saaret deres Hjerter, da kan de derved i det Høieste saare Grundtvigs og hans Venners Hjerter, uden at deres Læsere deraf engang lære, *hvad* der egenlig har saaret de mange Jydske Præsters Hjerter paa eengang, end sige da, om det er Frisprogets eller Hjerternes egen Skyld.

Var nu endda bemeldte *Frisprog* en ligesaadan kortvillig Hjerter-Udgydelse om *mine* Følelser ved at læse Hr. Biskop Mynsters Forslag, da havde jeg i det Mindste Intet at klage, men Læsere maatte kun beklage sig over, at 131 Præster ei havde Andet at sige offentlig i en saa vigtig Sag, der angaaer hele det Danske Folk, eller havde dog ikke saamegen Takt at tie med deres Følelser, hvor de hverken havde Noget at bestille eller kunde hos fornuftige Folk vække mere end et Smil. Nu er derimod mit *Frisprog* en Bog paa *ti Ark*, hvori jeg med Flid, og med det modneste Overlæg, jeg kunde bruge, har ordenlig *gjennemgaaet* hele Indholden af den ny *Kirke-Lov*, Hr. Biskoppen foreslog til *bogstavelig Efterlevelse* i hele Landet, og stræbt ikke blot at vise, hvormeget der med Grund lader sig indvende mod de enkelte Forslag, men først og sidst at vise, at den *Danske Stats-Kirke* og det *Danske Folk* meget maatte frabede sig en saadan *Aands-Trældom* og en saadan *Hjerte-Pine*, som 693det vilde være *bogstavelig* at efterleve en saadan ny *Kirke-Lov*. Og naar nu 131 Præster slaae sig sammen, for at vise hele Danmark deres Misbilligelse af denne Bog, men sige kun, at de ikke uden *saaret Følelse* har kunnet læse den, da veed jeg rigtig ikke om man helst skal lee eller græde over et saa løierligt Indfald og en saa stor Anmasselse. Paa den ene Side maa det nemlig være alle *Frisprogets* opmærksomme Læsere klart, at den Bog er hverken skrevet for at saare eller læge *Hjerter*, men for at oplyse *Hoveder* om hvad det i vore Dage har at betyde med en saakaldt *Ritual-Forandring* og *ufravigelig Forskrift*, der griber ubeføiet og utaalelig ind i Menneskets helligste Rettigheder og dybeste Trang, og paa den anden Side maa dog vel Nogle af de 131 Præster i eet Stift vide, at har Mange følt sig grebne af den Aand, der talde fra Mynsters Prædikestol og Opbyggelses-Skrifter, da har næsten ligesaa længe ikke Faa følt sig grebne af den Aand, der talde fra Grundtvigs Prædikestol, Kirke-Sange og Skrift-Række, saa *Disse* maatte dog vel ogsaa have en *Stemme* ved en ny *Kirke-Lov*, der ogsaa bogstavelig skulde efterleves *af dem*, og at Ingen havde mere Kald til at gjøre denne *Stemme* gjældende end Grundtvig selv, saa jeg kan virkelig ikke troe, at 131 Præster kunde med Opmærksomhed have læst mit *Frisprog*, og dog følt sig kaldede eller engang berettigede til at affærdige det for hele Danmarks Øine med den Forsikring, at en Pennespids, de fandt deri, har saaret deres Hjerter.

Dog, dette er endnu ikke Nok, thi mit *Frisprog* er skrevet, *efterat* den Commission, der nu sidder, var nedsat til at bedømme Biskop Mynsters Udkast, en Commission, saaledes sammensat, med Hr. Biskoppen selv i Spidsen, at der maatte skee et stort *Mirakel*, om han ikke i alt Vigtigt skulde faae de *fleste Stemmer*, ja, saaledes 694sammensat, at netop Grundtvigs og hans Venners Anskuelse *aldeles manglede* en Talsmand, og kan eller vil da de 131 Præster ikke begribe, at under *disse* man tør vel sige *fortvivlede* Omstændigheder, maatte Grundtvig dog nødvendig stræbe paa den *eneste* Vei, der endnu stod aaben, med *Pennen* at gjøre sin og mange Fleres ringeagtede *Stemme gjældende*. Veed nu de 131 Præster ikke, at der ved en saadan Leilighed og under saadanne Omstændigheder altid falde *skarpe* Ord, og selv skarpere end man kunde ønske, da maae de ikke engang med Opmærksomhed have læst hvad de dog berømme, hvad *Præsten* i *Spjellerup* 1806 skrev mod Biskop Bojsens Forsøg, og var de end ellers ikke belæst nok i kirkelige Stridsskrifter til at vide, at mit *Frisprog* hører til de *Allerlæmpeligste*, saa har de dog sagtens læst Hr. Biskop Mynsters saakaldte "Oplysninger," og har det *ikke* engang saaret deres Følelse at see mig der behandlet ikke blot som en *Skolepog*, men som en reen *Kiætter* og *uredelig* Mand, hvordan kunde det da saare deres

Følelse at læse *Frisproget*, hvor, trods al Skarphed, Hr. Biskop Mynster dog heel igiennem er omtalt og behandlet med den Artighed og Høiagtelse, to navnkundige og omtrent jævnaldren de Forfattere, efter mit Begreb, skyldte sig selv og hinanden, hvor uenige de end ellers baade kan være og nødes til at vise sig.

Da jeg imidlertid, baade af Historien og egen Erfaring, veed, det trods al Anstrængelse næsten er umueligt i et Stridsskrift om en vigtig Sag, mod en høitformaaende Mand, med hvem man desuden staaer paa en spændt Fod, at undgaae al unødvendig og ubillig Skarphed, saa gjorde jeg selv opmærksom derpaa i min Fortale, og hvad kan jeg for, at daarlige Læsere i hvad der er en Undskyldning, have seet et slemt Forsæt?

695Men hvorfor vil jeg da sætte Pen til Papir mod de 131 Præsters saa urimelig saarede Følelse, og ei heller tie, som jeg hidtil har tiet selv til Hr. Biskop Mynsters Bansættelser?

Det skal jeg sige Læseren: fordi jeg veed, at Mange vil tænke ligesom skrevet staaer i Berlings-Avisen "denne Skrivelse, undertegnet af et saa *stort Antal* Geistlige i et *enkelt* Stift, er et *talende Vidnesbyrd* for, i hvilken *høi Grad* det er *lykkedes* Biskop Mynster at udføre det ham af Regjeringen overdragne vanskelige Arbeide til *almindelig Tilfredshed*. Et saadant *Vidnesbyrds* Afgivelse paa *denne Tid* er saameget *glædeligere* og *betimeligere*, som den til Udkastets Bedømmelse allernaadigst nedsatte Commissjon *just i denne Tid* i daglige Møder er beskjæftiget med at udføre sit Hverv."

Vel sandt, at dette er en reen Misforstand, da de 131 Præster, langtfra at give Hr. Biskop Mynster dette *Vidnesbyrd*, tvertimod udtrykkelig har nævnet det som en følgelig Sag, at hans Udkast *ikke* i alle Dele har kunnet tilfredstille *Saamanges* forskellige Ønsker, og yttre kun ved dette "fortjenstlige Arbeide" Haab om, at Forandringen i Ritual og Alterbog *omsider heldigen* vil blive fuldført; men saaledes bliver nu engang Skrift sædvanlig læst og forstaaet, saa man overseer hvad man ikke kan bruge. Jeg haaber derfor heller ingenlunde med disse Pennestrøg at kunne bevirke en bedre Læsning enten af de 131's Adresse, eller af de Andre, den sagtens vil drage efter sig, men føler mig kun forpligtet til, under disse Omstændigheder, saa stærkt som det ved Pennen kan skee, at *indskærpe* alle Danske Læsere, at hvad Commissjonen nu sidder for at afgjøre, er ingenlunde, om man uden *saaret Hjerte* kan læse Hr. Biskop Mynsters og *mine Stridsskrifter*, men om Majestæten skal tilraades at lægge et *nyt Aag* paa hardtad alle sine Undersaatters, Geistliges og Verdsliges, Sam vittighed, 696og hvorledes i saa Fald dette Aag i det Enkelte skal være beskaffent.

At indskærpe dette, og dermed det Ubetimelige, det Urimelige, og tildeels Utaalelige i nu, midt i det *Nittende* Aarhundrede, at stramme istedenfor at løse de sørgelige Baand, Regjeringerne især i det *Syttende* Aarhundrede lagde paa Folkenes Tro og Samvittighed og paa Præsternes Embedsførelse, *Baand*, allerede i det *Attende* Aarhundrede saa utaaelinge, at de uden Tilladelse baade her og andensteds sprængtes, saaledes, at der nu kun er nogle faa sørgelige Levninger tilbage, som Biskop Mynster foreslaaer at sammenknytte og gjøre endnu langt strammere end de nogensinde var; at *indskærpe dette* var tydelig *Hoved-Hensigten* af mit "*Frisprog*," som, desværre, kun maa have fundet meget faa opmærksomme Læsere enten imellem de 131 eller udenfor dem, siden det endnu gaaer an at fremstille det som et *personligt* Angreb til at saare Biskop Mynsters, hans Venners og Tilhængeres Følelse. Kun *forgiæves* erindrede jeg altsaa i Fortalen om, at den *samme* Stemme, jeg nu udviklede, havde jeg alt med Flid afgivet i min lille men omhyggelig udarbejdede Bog "Den Danske Statskirke, upartisk betragtet 1834," hvori jeg, *før* Nogen drømde om, at Dr. Mynster enten skulde blive *Biskop* i *Sjælland* eller komme til at give *Love* i *Kirken*, paa det Stærkeste erklærede mig for *virkelig* Samvittigheds-Frihed og viste, hvordan den, til Stats-Kirkens og Regjeringens store *Fordeel*, lod sig ordne. *Forgiæves* erklærede jeg da ogsaa i *Frisprogets* Indledning om "Forslaget til en ny forordnet Alterbog" at naar jeg turde troe, Hr. Biskoppen ikke vilde andet end udvirke *Tilladelse* for de Præster, som *ønskede* det, til at bruge *hans* Texter og Formularer istedenfor de Gamle, da vilde jeg aldrig sat Pen til Papir for at bestride hans Forslag, da jeg villig erkjendte, at han ikke alene havde samme Ret som Enhver af os til herom at 697henvende sig til Præsternes "Hoved og Hjerte og Takt for det Rette," men kunde efter sin lange præstelige Erfaring og paa sit ophøiede Stade lettelig føle mere Kald dertil end Nogen af os Andre. Kun *forgiæves* udviklede jeg fremdeles, at Grunden til mit Modskrift var den, at Hr. Biskoppen ikke blot ved Udtrykket "*forordnet*" henledte Tanken paa *Tvang*, men erklærede reent ud, at da alle veed, at Præsten (ved *Sacramenterne* o. s. v.) udfører hvad der er ham "*foreskrevet*" vil han i denne Henseende "*intet Ansvar*," have, og den, der aldeles ikke kunde bekvemme sig til at "*fremsigte*" de *Ord*, Kirken "*foreskriver*" vilde vel ogsaa selv føle, at han *ikke* var *skikket* til at tjene i *denne Kirke*, hvad jeg ikke kan forstaae anderledes end at naar Biskop Mynster kunde faae Kongen til at billige *hans* Forslag, da skulde vi alle, under *Embeds Fortabelse*, *bogstavelig* følge det. Kun *forgiæves* bemærkede jeg da endelig heel igiennem ved mine Indvendinger mod de enkelte Forslag, at jeg *kun* bestred dem *som* en *Tvangssag*, da jeg ikke havde det mindste imod at baade Hr. Biskop Mynster, og *alle* de Præster, der *ønskede* det, fik Lov til at *fremsigte* hvert Ord, der stod skrevet, baade paa *Prædiketolen* og for *Alteret*, naar kun jeg, og alle de Præster, der *ønskede* det, beholdt Lov til at følge vor *gamle Alterbog*, og Kirkegængerne fik Lov til især ved *Sacramenterne* at bruge den Præst, der huiede dem. Kun *forgiæves* gjorde jeg alt Dette, naar man endnu, uden at møde høirøstet Misbilligelse, kan vove at fremstille Sagen, som om jeg enten blot vilde slaae mig til Ridder paa en Bog af Biskop Mynster, eller have mit eget *Papisteri* tvunget ind i *Stats-Kirken* istedenfor Hr. Biskoppens reen bibelske, protestantiske, frisindede og til Tidens høiere Oplysning svarende Forslag. Kun *forgiæves* vil jeg da sagtens ogsaa her have mindet om det *Samme*, kun *forgiæves* vilde jeg vel opbyde

698alle mine Evner som Skribent, for i en *tredie* Bog endnu roligere og tydeligere at udvikle, at det er *Aands-Trældommen* og *Samvittigheds-Tvangen* i *Stats-Kirken*, som Hr. *Biskoppen* vil have *forny*et og *skærpet*, men jeg vil, med Guds Hjelp, have aldeles *ophævet* og *udryddet*; thi det er nu engang blevet en *Tradition* i Læseverdenen, at Mynster er den *liberale* og Grundtvig den *intolerante* Orthodox, og selv derfor, naar Mynster aabenbar vil have Alle under *Aaget* og Grundtvig have Alle *frie*, kan man dog trøstigt regne paa, de fleste Læsere holde fast paa *Traditionen*, og tør ikke troe deres egne Øine, men tænke hellere, trods al sund Fornuft, at Grundtvig har vist en gruelig Lænke bag Øret, som han vil paaliste alle Præster og Kirkegiængere, saa Mynster, for at frelse dem, maa nødes til at lade *despotisk*, hvor liberal han end er.

Men om jeg maa spørge i Fædrenelandets, i Sandhedens og Oplysningens og fremfor alt i den *uforanderlige Christendoms* Navn: hvad skal *Enden* blive paa alt Dette?

At jeg maa taale, man bliver ved at ophøie Biskop Mynsters *Liberalitet* og skrige over *min Intolerance*, endskiøndt, hvis det nogensinde passede, vi aabenbar har skiftet Rolle, taale at man mistænker mig for Uredelighed, skiøndt ingen Præst eller Skribent i den sidste Menneske-Alder har stillet bedre Borgen for, han siger sin Hjertens-Mening, enten man vil høre den eller ikke, og endelig endog taale at baade *Bisp* og *Stiftsprovst* fortælle Publicum, jeg er ikke reen i Troen, ikke *Luthersk* nok, skiøndt jeg aabenbar er langt mere *Luthersk* end Nogen af dem? Ja vel, det maa jeg taale, og det kan jeg sagtens, da jeg immer tænker paa *Efterslægten*, og veed, den vil mere sig over det.

Fremdeles maaskee, at Hr. Biskop Mynsters Forslag, med nogle saakaldte Forbedringer 699efter Hr. Professor Clausens Hoved, bliver gjort til *Lov* og *ufravigelig Forskrift* i hele den *Danske Stats-Kirke*?

Ja *maaskee*, thi vel har jeg samme Haab til Kong Christian den Ottende, som jeg i Frisproget satte til Frederik den Sjette, at den Dag vil aldrig komme, da Majestæten vil sige enten til mig eller til Nogen af sine troe og ærlige Præstemænd: du maa herefter *ingenlunde* forrette *Daaben* eller *Nadveren* med *de Ord*, som lød baade over Mig og dig, da vi *døbdes* og naar vi knælede ved Herrens Bord, *de Ord*, du fandt i *Alterbogen*, da du viedes til Præst, de Ord, hvormed du og Mynster *selv* hidtil forrettede Sacramenterne efter Christi Indstiftelse; thi fra nu af taales i den Danske Statskirke intet andet Ord, end det *Ny*, Biskop Mynster har foreslaaet og jeg har foreskrevet; ja, det Haab har jeg visselig til *Kongen*, men jeg maa ogsaa her gientage, hvad jeg tilføiede, at om man end lod os, som kalde det en *Samvittigheds-Sag*, forrette Sacramenterne som før, saa viser dog den *Preusiske Tragedie*, at Ulykken kunde endda være stor nok, og en *Dansk Oversættelse* af dette *Sørgespil* vilde vist endnu afpresse langt flere Taarer end Originalen. Man har vel svaret, at Tilstanden her slet ikke er at sammenligne med den i *Preusen*, og man har Ret, men derfor siger jeg jo ogsaa, det vilde gaae langt *værre* her; thi Professor Scheibel og de andre gammellutherske Præster vidste dog vel ikke bedre hvad de ei for nogen Priis vilde opgive, eller hvad de skyldte deres læge Medtroende, end jeg og mine Venner veed det, og tænker man, vi vil lade *Borger* og *Bonde* i Stikken, naar vi blot kan bevare Skinnet, da tager man dog vist mærkelig fejl. Hvad er altsaa i denne Henseende Forskiellen mellem *Preusen* og *Danmark*, undtagen at vi her har protesteret itide, og tydelig sagt, *hvilke* Forandringer baade ved *Daaben* og *Nadveren* vi ingenlunde kan lade os 700paatvinge, og at den samme Grundtvig, der i *tredive* Aar har kæmpet for sin og sine Medtroendes Frihed til at blive ved det *Gamle* hvor alt *Nyt* er *uægte*, sikkert ikke vil slutte sin Bane med at *forraade* hvad der er ham en *Saligheds-Sag*.

Men har ikke Hr. Biskop Mynster erklæret, at han dog vilde lade os beholde vor *Lutherske Barnedaab*, skiøndt han ikke kan være saa føielig med *Nadveren*, og har ikke hans Vaabendrager, Hr. Dr. Kalkar, midt under udfald paa Frisproget, sagt at Hr. Biskoppen naturligviis maa give efter ved *begge* Sacramenter, og har endelig ikke selv Hr. Professor Clausen, mens han, med den ham egne *Humanitet*, fradømde mig al *Sandheds-Kiærlighed*, indrømmet, at der ved *Daaben* maatte være *dobbelte* Formularer og Frihed til at lade døbe hos hvilken Præst, man vilde?

Jo, om jeg har forstaaet de Herrer ret, da har de virkelig yttret noget Saadant, men deels er det endnu langt fra at være fyldestgjørende, og deels er jeg langt sikkrere paa at have forstaaet Biskop Mynster og Hr. Professor Clausen ret, da de i *Roeskilde* enedes om ei blot at faae mit Andragende om *Samvittigheds-Frihed* ved Sacramenterne og Confirmationen aldeles afviist, men ogsaa om at *nægte* al *Frihed* ved *Daaben* just fordi et *vist Parti* (Læseren veed dog nok *hvilket*) lagde en urimelig Vægt derpaa. Disse Høilærde Mænd vil da sikkert ogsaa i Commissionen holde Haand over *Tvangs-Daaben sogneviis*, og neppe drive Føieligheden saa vidt, at der ved Sacramenterne *slet Intet* skulde forandres af det, hvorpaa de veed, jeg lægger en urimelig Vægt. Selv derfor, naar jeg, i Haab om bedre Tider, vil underkaste mig al den *Trældom*, *Ritualet* fra saadanne Hænder maa bringe, og raade mine Venner til det Samme, og selv naar Man vilde tillade mig og mine *Præste-Venner* at beholde den *gamle* Alterbog, saa maa jeg dog, 701for de Smaaes Skyld, være belavet paa ei blot at nedlægge mit Embede, men at træde ud af den ombyggede *Stats-Kirke* og tilraade alle gammeldags Christne det Samme; thi kun naar der i Henseende til *Sacramenterne* og *Confirmationen* bliver *virkelig Frihed*, baade for *Præster* og *Menigmand*, til at blive ved det *Gamle*, kun da kan jeg forsvare at blive i en *Stats-Kirke*, hvor man indfører noget *Nyt*, som efter min Overbeviisning ei lader sig dermed forene.

Dette, *Uddrivelsen* af mig og de Faa eller Mange, der dele min Tro, og føle sig sikkrere paa, at har jeg, under store Fristel ser, holdt ud i *tredive* Aar, da gaaer jeg ikke, før det kniber, en saadan Uddrivelse og dertil

svarende *Religjions-Forfølgelse*, det maa da efter al Rimelighed blive Enden, dersom Hr. Biskop Mynster vedbliver at ville *paatvinge* os en ny Alterbog efter *sit Hoved*, og kan derpaa vinde *Kongelig Stadfæstelse*, og *dertil* er det altsaa, de 131 Præster, som det synes uden at ahne det, har bidraget *deres*; thi ikke alene blive de forstaaede, som om de med Kyshaand modtog Hr. Biskop Mynsters *Alterbog*, og fandt Intet uden Torne til at saare Hjerter i Grundtvigs *Frisprog*; men de har ogsaa sat et Exempel, som, da Vinden netop blæser fra Adresavis-Hjørnet, vist vil blive efterlignet. Kan man nu blot faae *femhundrede*, og jeg formoder, man kan godt faae *ottehundrede*, Præsters Underskrift for, at Hr. Biskop Mynsters Forslag (som de maaskee kun har tittet i), har *grebet* dem, og er, uagtet al den nødvendige Menings-Forskjellighed, et "fortjenstligt Arbeide", der giver grundet Haab om, at den vanskelige Opgave omsider vil blive heldig løst, at de ikke uden "saaret Følelse" har læst "Grundtvigs *Frisprog*," (og har vel derfor som oftest ladet det være *ulæst*) see, da kan de *fem* eller *otte hundrede* godt mene, de har slet ingen Ting sagt eller gjort, uden at trøste 702Hr. Biskop Mynster og give Pastor Grundtvig en lille Rap, de begge godt kunde fortjene; men der er alligevel efter sædvanlig Regning gjort *Saameget*, at Regjeringen næsten ikke kan Andet end føie sig efter Geistlighedens saakaldte almindelige Ønske, og paalægge dem og hele Folket et *Aag*, hvis Omfang er de Fleste ubekiendt og hvis Tryk og Følger endnu Færre forudsee, eller finde det Umagen værdt at tænke paa.

Det være nu henstillet til de 131 Jydske Præsters egen Samvittighed, om *det Hjertesaar*, de fik ved at læse mit *Frisprog* til Værn om virkelig Samvittigheds-Frihed og Hjerte-Fred baade for *Venner* og *Fiender*, virkelig var saa dybt, at de maatte stævne mig for det, om de end derved skulde bidrage til at saare utallige Hjerter paa deres ømmeste Sted og give den Danske Stats-Kirke sit Banesaar?

Man spotte kun, saameget man vil, med den store Ulykke, det var, om jeg med "To eller Tre" gik ud af Statskirken, med den *gamle* Alterbog under Armen, og overlodes med Gjendøberne til *Politiets Optugtelse*, jeg veed, *hvilken* Herre jeg tjener, og *hvilken* Aands Bistand jeg har, tit og længe nok har jeg bedt om ei at drive os til det Yderste, og jeg er belovet paa Alt, skiøndt jeg endnu vil haabe det Bedste.

N. F. S. Grundtvig.
